

Hellighed og magtspil

HELGENKÅRINGENS VANSKELIGHEDER I DANMARK EFTER 1234

AF

SVEND CLAUSEN

En pavelig kanonisering kan tidligst påvises med sagen om biskop Ulrik af Augsburg i 993.¹ Først senere vandt pavestolen egentligt monopol på kanoniseringer på bekostning af de lokale biskopper. Fra 1100-tallet steg pavestolens betydning i kanoniseringssager mærkbart, tydeligt bl.a. i forbindelse med en sag i Sverige i 1172, hvor man var begyndt at dyrke en mand som helgen, der var blevet dræbt under et slagsmål i forbindelse med et drikkelag.² Men et rodfæstet monopol var der langt fra tale om. Da den danske ærkebiskop Absalon i 1188 bad paven om at kanonisere Viborgprovsten Kjeld, svarede paven således, at det kunne Absalon selv klare.³ Gregor IX dekretede imidlertid i 1234, at ingen længere måtte kanoniseres uden om paven. Hermed fik pavestolen endegyldigt et både nominelt og reelt monopol på helgenkåringer.

Frem til 1234 blev nye hellige skikkelser med jævne mellemrum helgenkåret i Danmark: Knud den Hellige, Knud Lavard (1169), provst Kjeld og senere abbed Vilhelm (1224) er med sikkerhed alle helgenkårede – begge Knud'er foruden Vilhelm endog af paven. Den hellige Thøger siges desuden at være paveligt kanoniseret, men dette er særdeles tvivlsomt.⁴ Efter 1234, da kanoniseringen blev formaliseret som

1 Tue Gad: *Helgener. Legender fortalt i Norden*, Rhodos, København 1971, s. 31-32; *Kulturhistoriskt Lexikon För Nordisk Medeltid* (herefter *KLNM*): »Kanonisering«, sp. 215; Niels-Knud Liebgott: *Hellige Mænd og Kvinder*, Wormianum, Højbjerg 1981, s. 14.

2 Gad: *Helgener*, s. 32; *KLNM*: »Kanonisering«, sp. 215; Nanna Damsholt: *Kvindebilledet i dansk højmiddelalder*, Borgen, København 1985, s.171; André Vauchez: *Sainthood in the Later Middle Ages*, Cambridge University Press 1997, s. 24-27.

3 Brev af 9.6.1188 fra Clemens IV. *Danmarks Riges Breve* (herefter *DRB*), 1. rk., 3. bd. (1170-1199), nr. 150, s. 161 (1977); jf. *KLNM*: »Kanonisering«, sp. 216-17.

4 *Danske Helgeners Levned*, bd.1-2, i oversættelse ved Hans Olrik, Rosenkilde og Bagger, København 1968 (herefter *DHL*), s. 331-333; Ingrid Nielsen: »Den hellige Liufdag i Ribe«, s. 1-8, i: Ebba Waaben m.fl. (red.): *Fromhed og verdslighed i middelalder og renaissance. Festschrift til Thelma Jexlev*, Odense Universitetsforlag 1985, s. 4-5; Gad: *Helgener*, s. 34; Liebgott: *Hellige mænd og kvinder*, s.21. En eventuel helgenkåring må vel være sket i årtierne før eller efter Knud den Helliges kåring. En sønderjysk årbog beretter, at Thøgers skrinlæggelse skete i 1117. Thøgers legende lader den dog foregå allerede på Svend Estridsens

et paveligt monopol, kan man imidlertid i hele den resterende del af middelalderen ikke påvise én eneste helgenkåring i Danmark.⁵

Trods dette blev visse personer i Danmark i løbet af denne tid promoveret som helgener. Sigtet med denne artikel er at undersøge to sådanne promoveringer fra perioden efter 1250 med henblik på at finde ud af, hvorfor de ikke resulterede i en pavelig kanonisering. Ved at gennemgå en række tidligere fremsatte teser ønsker jeg i sagerne om hellig Niels og Erik Plovpenning at drøfte forestillingerne om en række interne, danske forhold, som afgørende skulle have hindret sagernes gang. Det søges påvist, at disse ikke i sig selv var afgørende, men at vægten i stedet bør lægges på pavestolen i Rom, når ansvaret for de fejlslagne kanoniseringsbestræbelser placeres. Der argumenteres for, at der var mere på spil end alene, at ansøgningerne blev bedømt som utilstrækkeligt underbyggede. Jeg vil vise, hvorledes en pavelig politisk balancegang synes at have været en hovedårsag blandt flere andre mulige faktorer bag afvisningerne i Rom. Endelig vil sagen om hellig Margrethe kort blive taget op. Hendes sag er ikke særligt velbelyst i kilderne, men kan bringes i perspektiv af sagerne om Niels og Erik Plovpenning.

Hellig Niels

To pavebreve overleveret i afskrift, dateret henholdsvis 25.7.1254 og 13.12.1255, viser, at der i 1250'erne foregik en korrespondance med pavestolen i Rom for at få den lokale Århus-helgen Niels kanoniseret.⁶ Det lykkedes ikke.

Niels var frillesøn af kong Knud III (reg. 1146-57), og han døde år 1180. Ud over dette ved man kun lidt om ham. Efter hans død spredtes et helgenry omkring Niels. To breve fra 1215-17 viser, at der på dette

tid, men beretter også, at den forinden var godkendt af paven (*DHL* s. 336, kap. 4 og note 3). Ingrid Nielsen mener herom, at beretningen om sendemændene til paven nok er en anakronisme, der bærer præg af, at teksten er fra en senere tid, hvor pavelig blåstempling var en nødvendig forudsætning for etableringen og udbredelsen af en helgenkult ud over det mest lokale niveau. Gad, s. 34, mener, at Thøger har modtaget en biskoppelig anerkendelse. Det nyeste studie af den hellige Thøger er Birgitte Wählin: »Thøger af Vestervig«, s. 55-78 i: Helge Gamrath (red.): *Fra tid til anden – historiske og historiografiske afhandlinger*, Aalborg Universitetsforlag 2002.

5 Danskfødte helgenskikkelser i udlandet tages her ikke i betragtning.

6 *DRB*, 2. rk., 1. bd. (1250-65), udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, under ledelse af Franz Blatt, udarbejdet af Gustav Hermansen, Ejnar Munksgaards Forlag, København 1938, nr. 146, 169. De gengives også tillagt beretningen om Niels: *DHL*, bd. 2, s. 306-310.

tidspunkt var en veletableret lokal kult.⁷ Der findes to bevarede helgen-/mirakelberetninger knyttet til hans kult.⁸ Den ene er nedskrevet omkring 1254. Utvivlsomt var den et led i promoveringen af ham, og i bevisførelsen for hans hellighed, i forbindelse med kanoniseringsansøgningen til paven.⁹ Den anden er først nedskrevet i det 14. århundrede, måske omkring 1350, og er mere et notat end en egentlig beretning.¹⁰ Man har kendskab til yderligere en beretning, som er gået tabt. Den omtales i sidstnævnte skrift som værende et forlæg.¹¹

Man ved ikke meget om argumentationen bag ansøgningen om at kanonisere Niels. De danske breve til paven herom er nemlig ikke bevarede. At helgenkåring har været forsøgt, vides faktisk kun gennem de to pavebreve, der er besvarelser af disse tabte breve. Det drejer sig om svarbrevet på den oprindelige ansøgning om kanonisation af Niels og om svarbrevet på en senere dansk klageskrivelse.¹² Der er dog ingen grund til at tro, at ansøgningen har været væsentligt afvigende fra almindelige udformninger af sådanne. Dette fremgår af svarbrevet på ansøgningen, hvori de mange jærtegn,¹³ som skulle være set, er den vigtigste og eneste refererede argumentation.¹⁴

Der synes at være tre linjer i udforskningen af, hvorfor ansøgningen om kanonisation af hellig Niels slog fejl. Nogle forfattere synes ikke at have været synderligt interesserede i årsagen, men nøjes med at konstatere, at sådan var det.¹⁵ Andre har angivet varierende, interne danske

7 DRB, 1. rk., 5. bd. (1211-23), ved Niels Skyum-Nielsen, 1957, nr. 65, 108.

8 Tue Gad: *Legenden i dansk middelalder*, Dansk Videnskabs Forlag, København, 1961, s. 177-179.

9 Gad: *Legenden...*, s. 178; DHL, bd. 2, s. 295.

10 Gad: *Legenden...*, s. 178-179; DHL, bd. 2, s. 295.

11 Gad: *Legenden...*, s. 179; DHL, bd. 2, s. 311.

12 DRB, 2. rk, 1. bd., nr. 146, 169.

13 DHL, bd. 2, s. 300ff.

14 DRB, 2. rk, 1. bd., nr. 146, s. 109.

15 Ellen Jørgensen: *Helgendyrkelse i Danmark*, H. Hagerups Forlag, København 1909, s. 52-53; Helge Paludan: »Skt. Clemens og Hellig Niels. Fromhedsliv og politik i Århus Stift omkring 1190«, s. 41-53 i: *Kongemagt og samfund i Middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen 13. februar 1988*, Arusia – Historiske skrifter VI, Århus 1988, s. 51, Helge Paludan: »Sejlvivede græsrodshelgener«, s. 12-27 i: *Den Jyske Historiker*, nr. 42, 1987, s. 17; Helge Paludan: »Bispestaden 1100-1550«, s. 123-240 i: Ib Gejl (red.): *Århus. Byens Historie*, bd. 1, -1720, udgivet af Århus Byhistoriske Udvalg, 1996, s. 166, 168; Helge Paludan: »Aros – Års – Århus ca. 900-1540«, s. 12-78 i: Helge Paludan m.fl.: *Århus Bys Historie – fra vikingetid til nutid*, Husets Forlag, Århus 1984, 2. reviderede udgave 1990, s. 51-52; Gunner Rasmussen: »Sanct Nicolaus' Kilde«, s. 80-88 i: *Århus-Årbog 1981*, udgivet af Århus Byhistoriske Udvalg, Universitetsforlaget i Aarhus 1981, s. 80; H. Krieger Lassen: *En oversigt over udvalgte katolske helgener samt helgendyrkelse med speciel omtale af danske helgeners liv og leved*, Rosenkilde og Bagger, København (ingen årstalsangivelse), s. 62; Emanuel Sejr: »Hellig Niels og hans kilde«, s. 101-106 i: Emanuel Sejr: *Århus-profiler. Skikke, personer og*

årsager. Endelig er der dem, som kortfattet bemærker, at materialet, som undersøgelseskommissionen indsendte, blev anset for utilstrækkeligt hos pavestolen i Rom. Derimod er sagen om hellig Niels, modsat sagen om Erik Plovpenning, ikke traditionelt blevet sat i forbindelse med striden mellem den danske kongemagt og ærkesædet i Lund. Kun Tue Gad antyder denne vinkling af Niels-sagen, men det sker nærmest i en sidebemærkning og uden at undersøge sagen mere indgående.¹⁶ I en anden artikel, der handler specifikt om Niels, kommer Gad dog ikke ind på muligheden, men konstaterer blot, at paven ikke stillede sig tilfreds med det indsendte materiale.¹⁷ Samme linje følger han ved at konstatere, at »der har åbenbart ikke i overleveringen om ham været stof nok til at virkeliggøre en officiel helgenkåring ...«¹⁸ Liebgott bemærker også, at paven fandt materialet utilstrækkeligt.¹⁹

Ligesom i sagen Erik Plovpenning er der dog hidtil ingen, som har foretaget en gennemgribende analyse af årsagerne til, at ansøgningen slog fejl. I begge tilfælde har tendensen været at opstille hypoteser uden at skride til egentlig undersøgelse. Flere forklaringer peger på interne, danske faktorer som afgørende hindringer for et succesrigt udfald.

En tese om abbed Olufs negative betydning for udfaldet i sagen Niels har været fremført af Olrik²⁰ og siden også af Kai Hørby.²¹ Udgangspunktet er, at den tremandskommission, som pave Innocens IV (1243-54) i svarbrevet af 25.7.1254 nedsatte for at undersøge sagen Niels og indberette derom til Rom, ud over bisperne Niels af Viborg og Eskil af Slesvig også indbefattede abbeden Oluf fra Øm Kloster. Øm Klosters Krønike beretter livfuldt om, hvorledes den siddende biskop af Århus, Peder Ugotsøn, var en ondsindet fjende af klostret, og om hvordan abbed Oluf lå i bitter strid med ham.²² Der er derfor næppe tvivl om, at Olrik har ret i, at Oluf nok var temmelig køligt indstillet

begivenheder i den svundne by, Universitetsforlaget i Aarhus 1974, s. 101, 102; Susanne Andersen: »Helligkilder og valfart«, s. 32-44 i: Ebba Waaben m.fl. (red.): *Fromhed og verdslighed i middelalder og renaissance. Festskrift til Thelma Jexlev*, Odense Universitetsforlag 1985, s. 35; Ejler Haugsted: »Bispedømmets historie«, s. 125-187 i: Jens Clausen m.fl. (red.): *Aarhus gennem tiderne*, bd. 1, Nyt Nordisk forlag – Arnold Busck, København 1939, s. 138 (note 40), 139.

16 Gad: *Helgener*, s. 34.

17 *KLNM*: »Niels«.

18 Gad: *Legenden...*, s. 179.

19 Liebgott: *Hellige Mænd og Kvinder*, s. 17-18.

20 *DHL*, bd. 2, s. 294, 306 (note 4), 309 (note 1).

21 *Dansk Biografisk Leksikon* (herefter *DBL*), 3. udgave, Sv. Cedergreen Bech (red.), Gyldendal, København 1979-84: »Niels«, s. 379.

22 *Øm Klosters Krønike*, oversat af Jørgen Olrik, Forlaget for Historisk Samfund for Aarhus Stift, Århus, 1954, s. 32ff.

over for spørgsmålet om kanonisering af Niels.²³ Dennes helgenkult var jo netop tilknyttet Århuskirken, og en paveligt anerkendt helgenkåring ville derfor virke som en betydelig sejr for, og styrkelse af, samme kirke.

I brevet af 13.12.1255 svarer pave Alexander IV på netop Århusbiskoppen Peder Ugotsøns klage over, at kanonisation er blevet afvist.²⁴ Hans svar var at forny undersøgelseskommissionen. Som begrundelse for afvisningen af den første ansøgning angiver brevet, at den første kommission havde »tilbagesendt Sagen utilstrækkelig oplyst«. ²⁵ Dette støtter umiddelbart Olriks tese. På grund af striden med Århuskirken kan abbed Olufs medvirken godt have været sagen til ulempe i den første kommissions arbejde. Det kan endog tænkes, at han direkte har modarbejdet sagen.

Alligevel må abbedens betydning for den manglende pavelige kanonisering af Niels nok nedtones. Udformningen af Alexander IVs svarbrev med besked om fornyelse af kommissionen er i denne forbindelse interessant. Biskop Eskil af Slesvig var afgang ved døden d. 1. april 1255.²⁶ Dermed var kun to af den første kommissions medlemmer tilbage. Dette problem løste paven ved at indsætte en ellers ukendt prior fra dominikanerklostret i Århus i hans sted.²⁷ Endvidere skrev paven: »Hvis I ikke alle kan være med til Udførelsen heraf, skal alligevel Du, Biskop Niels, vor Broder, udføre det sammen med een af de andre«. ²⁸ En lignende passus er indeholdt i den tidligere paves brev fra året før.²⁹ Alexanders fuldmagt udgør dog på et centralt punkt en væsentlig skærpelse. Hvor den tidligere skrivelse blot bekendtgjorde, at to af de tre udnævnte skulle udføre det, hvis ikke de alle kunne deltage,³⁰ fremhæver Alexander specifikt Niels. I praksis udpeges Niels altså som undersøgelsesleder. Dette sker i og med, at han gøres til den eneste af de tre, som nødvendigvis skal være med i undersøgelsesarbejdet.

Biskop Niels af Viborg var imidlertid ikke en hvilken som helst biskop. Han var kong Christoffer Is kansler og kendt for at stå på kongens side i striden med ærkebiskop Jakob Erlandsen af Lund.³¹ Det fremgår af brevet fra Innocens IV 25.7.1254, at kong Christoffer – ligesom i

²³ DHL, bd. 2, s. 309 (note 1).

²⁴ DRB, 2. rk, 1. bd., nr. 169.

²⁵ DRB, 2. rk, 1. bd., nr. 169, s. 122.

²⁶ Andreas Nissen: *Danske Bisperækker*, Ansgariusforeningens Skrifter, København 1935, s. 61.

²⁷ DHL, bd. 2, s. 308 (note 4).

²⁸ DRB, 2. rk, 1. bd., nr. 169, s. 122; *Diplomatarium Danicum*, 2. rk, 1. bd., nr. 169.

²⁹ DRB, 2. rk, 1. bd., nr. 146, s. 109.

³⁰ DRB, 2. rk, 1. bd., nr. 146, s. 109.

³¹ Nissen: *Danske Bisperækker*, s. 85. Niels Skyum-Nielsen: »Kanslere og skrivere i Danmark 1250-1282«, s. 141-184 i: *Middelalderstudier. Tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen 11. september 1966*, Munksgaard, København 1966, s. 145ff.

øvrigt Jakob Erlandsen – var blandt de ansøgere, som havde stået bag henvendelsen om at få Niels kanoniseret.³² Det er ret let at forstå, hvorfor Christoffer har været interesseret i at få Niels, der var af kongeligt blod, kanoniseret. Niels var ganske vist ikke en direkte slægtning til Christoffer selv, men en helgenkåring af en konge eller en der stod i nært forhold til kongemagten, ville stadig være en potentiel styrkelse af kronen. Prestigeaspektet havde stor vægt allerede i tilfældet Niels, fordi dennes slægt på Christoffers tid for længst havde udspillet sin politiske rolle som konkurrenter til tronen.³³ Motivet var endnu stærkere i sagen om Erik, der var en langt nærmere slægtning til Christoffer. Desuden kan begge sager også have haft en strategisk betydning for Christoffer i forbindelse med striden med Jakob Erlandsen og ærkesædet. At sikre sig en kongelig helgen har været en vej til at stå stærkere i denne magtkamp. I sagen Niels kan desuden have indgået i hans overvejelser, at han i biskoppen af Århus måske ville kunne sikre sig en værdifuld velvilje, og en allieret, i striden med Erlandsen, hvis han hjalp med at skaffe Århuskirken en helgen. Det er i denne forbindelse værd at bemærke, at Peder Ugotsøn netop var kendt for at stå på kongens side i striden med Erlandsen.³⁴

Skyum-Nielsen mener, at Niels af Viborgs indflydelse som kansler »har været mere eller mindre forbigående eller periodisk«.³⁵ Dette kan dog næppe annullere hans rolle i sagen om hellig Niels, hvori Christoffer som ansøger har haft en tydelig egeninteresse. Niels af Viborg har som kommissionsmedlem været Christoffers fremmeste mulighed for at få indflydelse på sagens gang, hvilket er en chance, han næppe har forpasset.

At det af brevet fra Alexander IV ikke fremgår, at Christoffer var involveret i at klage over afgørelsen, kan ikke tages til indtægt for, at han på dette tidspunkt havde mistet interessen for at få Niels kanoniseret. Det betyder snarere, at han havde meget andet og mere presserende i tankerne end klagesager – bl.a. striden med Jakob Erlandsen. Kong Christoffer må have kendt sagens betydning for Århuskirken, og han havde forbindelser til biskoppen. I lyset heraf kan han næppe have været i tvivl om, at dennes biskop Peder ville søge at gå videre med sagen, nu med en ny pave i Roms bispestol, hvorfor Christoffer med sindsro har kunnet overlade det til denne. Selv kunne han være glimrende til-

32 *DRB*, 2. rk., 1. bd., nr. 146, s. 109.

33 *DBL*: »Valdemar«; Nissen: *Danske Bisperækker*, s. 58-60; Paludan: »Bispestaden...«, s. 143, 168; Paludan: »Skt. Clemens...«, s. 51.

34 Nissen: *Danske Bisperækker*, s. 77.

35 Skyum-Nielsen: »Kanslere og skrivere...«, s. 155.

freds med at have sin kansler placeret i undersøgelseskommissionen og endog siden få gjort ham til de facto undersøgelsesleder.

Da Niels af Viborg i brevet fra Alexander IV blev gjort til reel undersøgelsesleder, og paven samtidig åbnede muligheden for at gennemføre undersøgelsen med blot én af de to andre udnævntes medvirken, er der næppe tvivl om, at Niels som kongens kansler, og med dennes støtte, hurtigt har kunnet køre abbed Oluf ud på et sidespor i de videre undersøgelser, og har løst opgaven sammen med prioren, såfremt Oluf virkelig udgjorde så alvorligt et problem for den første kommissions arbejde. Var abbedens deltagelse det afgørende problem i de første undersøgelser, har Niels og Christoffer formentligt taget meget velvilligt imod denne mulighed for at eliminere det i anden omgang. Abbedens betydning for det negative udfald af den 2. undersøgelseskommissions arbejde, og dermed for Niels' manglende kanonisering, må på denne baggrund nedtones kraftigt.

Endelig taler visse begivenheder omkring 1255 med betydelig vægt imod, at abbed Oluf skulle have haft nogen afgørende indflydelse på arbejdet i den 2. kommission. Klosterkrøniken fra Øm bør ganske vist benyttes med varsomhed, eftersom den grundlæggende er særdeles partisk til fordel for klostret selv. Dette kan dog næppe danne grundlag for at anfægte krønikens tidsangivelser, hvad angår til- og fratrædelser på posten som abbed. Ifølge klosterkrøniken varede Olufs abbedperiode i 6 år og 7 ½ måned fra hans tiltræden på Morten Biskops dag d. 11.11.1249.³⁶ Hans afløser abbed Asgot tiltrådte 8.6.1255.³⁷ Dette tidsperspektiv er interessant i og med, at pavens svarskrivelse med fornyelsen af undersøgelseskommissionen er dateret 13.12.1255. Står disse tidsangivelser til troende, havde Oluf på tidspunktet for svarskrivelsen igennem det sidste halve år ikke længere været abbed i klostret.

Imod troværdigheden af klostrets tidsangivelser taler umiddelbart den indre uoverensstemmelse, som ligger i, at 11.11.1249 til 8.6.1255 ikke udgør 6 år og 7 ½ måned, således som det angives,³⁸ men kun 5 år og 7½ måned. Man bør dog her nok stole mere på selve årstals- og datoangivelserne end på skribentens sammentælling af dem. Uoverensstemmelsen bunder formentligt i en ganske banal tanketorsk og hovedregningsfejl, hvor skribenten har tænkt »49 til 55« og fået 6 år, derefter tænkt »nov. til juni«, har fået det til 7 ½, og så lagt dette antal

36 *Øm Klosters Krønike*, s. 33.

37 *Øm Klosters Krønike*, s. 34.

38 *Øm Klosters Krønike*, s. 33.

måneder til. Denne sandsynlige regnefejl bør med andre ord ikke sløre datoangivelsernes troværdighed.

Ikke blot var Oluf borte fra posten som abbed på tidspunktet for den 2. kommission, men at han næppe har haft afgørende indflydelse på dennes arbejde, understreges yderligere, når man ser på, hvad klosterkrøniken angiver som årsager til hans fratreden: »Men om dette huses vanry og hele ordenens skændsel, som indtraf i denne abbeds dage, er det ikke min sag at udtale mig, da det er kendt nok af hele verden. – For sådanne årsagers skyld, og på grund af de uretfærdige mænds ord, der var os for stærke, og de mangfoldige ulykker, der fra dag til dag tårnede sig op over dette hus, søgte og fik den gode mand abbed Oluf sin afsked«. ³⁹

Hvad første halvdel af dette citat egentligt drejer sig om, er ukendt, da klosterkrøniken undlader at uddybe det, men Jørgen Olrik mener, at det må dreje sig om »misligheder og indre skandaler i klostret af meget alvorlig art«. ⁴⁰ Denne tolkning sandsynliggøres vel af, at en sådan sætning, rettet mod klostret selv og med så stærke ord som »vanry« og »skændsel«, i det hele taget optræder i krøniken og ikke blot er blevet ignoreret eller tiet ihjel heri. I en krønike, som ellers er partisk til klostrets fordel, udgør sætningen en direkte modarbejdelse af det gennemgående budskab. Har Olrik ret i sin tolkning, må det omtalte have været med til alvorligt at undergrave Olufs position ikke blot som abbed, men også i forhold til at vinde virkelig indflydelse i en helgenkommission.

Citatets anden halvdel er under alle omstændigheder et klart vidnesbyrd om, at der har været politisk pres på Oluf udefra. Krønikens tolkning virker sandsynlig, når man tænker på klostrets og abbedens fjendtlige forhold til den århusianske bispestol og på denne bisps tættere allianceforhold til kongen. En del af målsætningen med dette pres kan decideret have været at få Oluf fjernet som abbed. I hvert fald har det medvirket til, at det skete. Krøniken konkluderer umiddelbart efter, at det var Oluf selv, som søgte sin afsked. Skribenten vil formentlig her gerne vedligeholde abbedens ærværdige minde, men det kan ikke desto mindre sagtens være i overensstemmelse med sandheden, at han selv søgte sin afsked. Dette ændrer ikke ved, at det næppe har været helt frivilligt, men skyldtes sammensatte omstændigheder, bl.a. et pres udefra.

³⁹ *Om Klosters Krønike*, s. 34.

⁴⁰ *Om Klosters Krønike*, note 150, s. 68.

Med andre ord, for en magtfuld Århus-biskop med kongen i ryggen har det næppe været nogen vanskelig sag at presse Olufs indflydelse ud af helgenkommissionen. Slet ikke når abbeden allerede var blevet presset ud af sit embede, måske endda med temmelig dårlige – om end i dag ukendte – sager i bagagen.

Spørgsmålet er derfor, hvorfor paven i det hele taget indsatte denne åbenbart forhenværende abbed i kommission nr. 2. Flere scenarier kan tænkes. Svarbrevet bygger, som så mange breve fra pavehoffet, på en standardiseret skabelon, hvorfor én mulighed er, at navnet simpelthen er »smuttet igennem« af denne årsag, uden opdatering i forhold til den kendsgerning, at Oluf ikke længere var abbed. En anden mulighed er, at nyt om denne seneste udvikling i sagen endnu slet ikke var nået til Rom. En tredje mulighed er, at genvalget af Oluf var bevidst trods kendskab til, at han ikke længere var abbed. En helt fjerde mulighed er, at klosterkrønikens sammentælling med 6 år og 7 ½ måned faktisk er korrekt, og at dens angivelse af 1255 som året for Olufs efterfølgers tiltræden dermed er forkert.⁴¹ I så tilfælde skete Olufs fratreden ikke før 1256, og Oluf var på tidspunktet for svarskrivelsen stadigvæk abbed i klostret. Såfremt dette skulle være tilfældet, ændrer det dog næppe på, at Oluf har været temmelig presset i sit embede – eller på, at han af samme grund har været relativt nem at ignorere i forhold til helgenkommissionen. Sagt med andre ord: Kunne man presse Oluf ud af hans stilling som abbed, kunne man også sagtens presse ham ud af en helgenkommission. Det samme er tilfældet, såfremt man vælger at fæste lid til den femte mulighed, nemlig at det er pavebrevets datering, som er forkert, og at brevet dermed faktisk blev afsendt, mens Oluf endnu var abbed.

Lundén antager, at denne 2. kommission reelt aldrig kom til at virke aktivt,⁴² hvilket vel må tolkes som angivelse af en mulig årsag til, at ansøgningen mislykkedes. Ihukommende kongens interesse i sagen og hans kanslers involvering i den må det dog anses for temmelig usandsynligt, at de sad en pavelig opfordring overhørig.

Hans Skov har fremført den tese, at »Knud Lavards mægtige efterkommere ... næppe var interesseret i, at en rivaliserende del af kongeslægten skulle få en helgen i sine rækker og slet ikke en sønnesøn af morderen Magnus«, dvs. ansøgningen blev måske ikke imødekommet, fordi den blev modarbejdet af denne gruppe.⁴³ Skov var næppe

41 *Øm Klosters Krønike*, s. 34.

42 *KLNM: »Kanonisering«*, sp. 217.

43 Hans Skov: »Hellig Niels' kilde«, s. 23-28 i: *Skalk*, nr. 2, april 2002, s. 24.

klar over, at Christoffer selv var blandt ansøgerne. Lavards fremmeste efterkommer på dette tidspunkt var nemlig ingen anden end Christoffer selv, eftersom han tilhørte Valdemar den Stores efterslægt, og Valdemar den Store var Knud Lavards søn. At Christoffer skulle have modarbejdet sin egen ansøgning, giver ganske enkelt ingen mening. I så fald ville det have været langt nemmere for ham blot at undlade at støtte ansøgningen i første omgang og dermed søge at begrave den hos Århus-biskoppen. Skovs tese må derfor afvises. Selv hvis man forestiller sig, at unavngivne andre inden for slægten mod kongens ønske modarbejdede ansøgningen, kan dette næppe have haft nogen videre betydning. Det må have været ret nemt for Christoffer at håndtere, eftersom han havde sin kansler placeret i kommissionen, og sådanne eventuelle modstandere næppe har haft nogen indflydelse her. Desuden var Knud Lavard/Magnus-slægtsrivaliseringen på dette tidspunkt forældet efter biskop Valdemar af Slesvigs nederlag.⁴⁴

En tese fremført af Hørby er, at interessen for at få Niels kanoniseret kan have været svindende fra kongemagtens side i årene efter ansøgningen, fordi Christoffer mere og mere fokuserede på at få sin myrdede broder Erik Plovpenning kanoniseret i stedet.⁴⁵ Følger vi C.A. Christensens datering af pavebrevet angående ansøgningen om kanonisering af Erik,⁴⁶ ser vi imidlertid, at denne ikke har *afløst* sagen om Niels, men at de to ansøgninger snarere var sideløbende i tid. Dette svækker ideen om, at sagen Erik skubbede sagen Niels til side. Hvis Christoffer grundlæggende var langt mere interesseret i en promovering af Erik Plovpenning, ville han næppe have lagt energi i selv at medvirke til en ansøgning om Niels, men i stedet allerede fra begyndelsen have koncentreret sig om Erik. Som ansøger gik Christoffer faktisk aktivt ind i sagen Niels. At han fra starten klart skulle have foretrukket en kåring af Erik frem for en kåring af Niels, synes uden belæg.

Senere stod Christoffer ikke selv bag klagen til paven forud for Alexander IVs svarbrev, hvilket kunne tolkes som en svindende interesse. Vi har imidlertid set, at dette næppe betyder, at sagen havde mistet enhver betydning for ham. Han havde sin kansler placeret i undersøgelseskommissionen, hvilket gav ham mulighed for at påvirke processen diskret. Muligheden styrkedes kun af, at paven ligefrem gjorde Niels af Viborg til midtpunkt i kommissionen. Der er ingen logisk eller pragma-

44 *DBL*: »Valdemar«; Nissen: *Danske Bisperækker*, 58-60; Paludan: »Bispestaden...«, s. 143, 168; Paludan: »Skt. Clemens...«, s. 51.

45 *DBL*: »Niels«, s. 379.

46 C.A. Christensen: »Drabet på Erik 4. Plovpenning og den begyndende legendedannelse«, s. 21-43 i: *Kirkehistoriske Samlinger*, 7. rk., 6. bd., 1965-68, s. 21.

tisk årsag til, at Christoffer fra denne i udgangspunktet fordelagtige position pludselig skulle have opgivet eller sløset med arbejdet for i stedet at få gennemført en Erik-ansøgning. Hvis den udeblevne kanonisering skulle udtrykke en svindende interesse fra hans side, måtte det vel være ensbetydende med, at biskop og kansler Niels af Viborg af denne årsag ikke lagde energi nok i kommissionsarbejdet – eller ligefrem sløsede med det eller ignorerede det.

Ved den 2. kommission var sagen allerede meget fremskreden. Kongen havde sin kansler placeret som den vigtigste undersøgelsesmand, og et succesrigt udfald synes derfor at have ligget lige for, hvis blot man kunne få indsamlet og indsendt et tilstrækkeligt tungtvejende materiale til paven. Det har derfor snarere krævet en diskret bagvedliggende påvirkning af kanslerens virke og sagernes gang end megen energi fra Christoffers side at få ført undersøgelsen i mål og dermed underbygge og sandsynliggøre en kanonisering. Når det tydeligvis har været vigtigt for Christoffer at få en helgenkåring ført i mål, bl.a. for at styrke sin position på tronen i en urolig tid, ville det være temmelig underligt at kaste den ene mulighed fra sig. En klassisk regel i politisk taktik er netop, at man ikke nøjes med kun én mulighed for at komme videre. Christoffer havde i Niels og Erik to muligheder for at opnå en kongelig helgenkåring. At han virkelig spillede på to heste, sandsynliggøres af, at han sideløbende var aktivt involveret i begge sager.

Et fokusskift i form af en svindende interesse fra Christoffers side er derfor næppe årsagen til, at sagen Niels ikke bar igennem i Rom. Dette er dog ikke ensbetydende med, at et sådant skift aldrig skete. Såfremt Christoffers fokus efterhånden gled over på Erik, er det dog snarere et udtryk for realpolitik end for broderkærlighed. I Eriks kongetid lå Christoffer til tider selv i strid med ham, og han støttede endog deres fælles bror Abels opstande.⁴⁷ Broderforholdet er derfor et svagt argument for, at han efterhånden lagde mere energi i en kåring af Erik. Det skete vel snarere, fordi Christoffer efterhånden indså, at en kanonisering af Niels næppe gik igennem i Rom. Han har derfor ment at kunne præsentere en endnu stærkere sag i martyrskikkelsen Erik Plovpenning, der på grund af det helt nære slægtskab endda var potentielt endnu mere fordelagtig for ham selv.

47 F.eks. Lundeårbogen, år 1246 i: *Valdemar Sejrs Sønner og den Store Ærkebisperid*, Udvalg af Kilderne til Danmarks Historie i Aarene 1241-1274, i Oversættelse ved Jørgen Olrik, udgivet af Selskabet for Historiske Kildeskrifters Oversættelse med understøttelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, København 1906-08, s. 5.

Når han i 1258 højtideligt genbegravede Erik Plovpenning i Ringsted Kirke, var det derfor snarere en reaktion på, at også klagen vedrørende Niels nu var strandet, og sagen næppe nogensinde kunne forventes at gå igennem. Begivenheden signalerer mere, at Christoffer så sig tvunget til at opgive sagen Niels på dette tidspunkt, end at han af sig selv mistede interessen for den til fordel for en ensidig promovering af Eriks sag. Med genbegravelsen i Ringsted opgraderede han promoveringen af Eriks hellighed for at øge sandsynligheden af, at Eriks sag gik igennem i Rom, hvilket der i de forløbne år siden ansøgningen blev indgivet, ikke havde været stærke tegn på ville ske. Når det tydeligvis var en vigtig del af Christoffers politik at sikre sig en helgen, blev Eriks sag desto vigtigere, efter at sagen Niels havde vist sig at være en dødssejler.

Pavestolen fandt utvivlsomt sagen utilstrækkeligt belyst af den 1. kommission, idet Alexander IV konstaterede i sit brev: »... men dog tilbagesendt sagen utilstrækkelig oplyst til det apostoliske Sæde«. ⁴⁸ Et paveligt svar på de undersøgelser, som den 2. kommission må have foretaget, endsige undersøgelserne selv, er ikke bevarede. I og med at kanoniseringen ikke blev til noget, er der dog grund til at tro, at utilstrækkeligheden på ny gjorde sig gældende i bedømmelsen. Spørgsmålet er imidlertid, om årsagen til kåringens udebliven alene skal findes heri, eller om andre faktorer også spillede ind. Ideerne om interne, danske årsager, der på afgørende vis kunne have virket hindrende for et succesrigt udfald, betoner selvsagt, at dette var tilfældet, men den foregående drøftelse tyder ikke på, at disse faktorer har været vigtige. Dog kan de, i lyset af striden mellem ærkesædet (Erlandsen) og kongemagten, indirekte have bidraget yderligere til at skabe et klima i Danmark, under hvilket det ikke var politisk muligt for paven at foretage en kåring.

Da kommissionen én gang havde fået afvist sit indsendte materiale, må man antage, at de anstrengte sig yderligere i anden omgang for både kvalitativt og kvantitativt at styrke bevisbyrden afgørende. I modsat fald ville klagesagen næppe give megen mening, medmindre kommissionsmedlemmerne, modsat Århus-biskoppen, enten ikke reelt ønskede en kåring af Niels eller stillede sig objektivt neutrale. Vi har imidlertid set, at abbed Oluf næppe kan have været en afgørende modstandsfaktor under kommissionens arbejde på dette tidspunkt. Med kong Christoffers interesser som ansøger stående bag sig, må derimod den meget kongetro ⁴⁹ kansler Niels af Viborg have været særdeles velvil-

48 *DRB*, 2. rk., 1. bd., nr. 169, s. 122.

49 Skyum-Nielsen: »Kanslere og skrivere ...«, s. 154.

ligt stemt over for en kåring af Niels. Det gælder ikke mindst set i lyset af, at også Århus-biskoppen stod på kongemagtens side. Med kongens kansler i spidsen for undersøgelsen må kommissionen have haft gode muligheder for at sammensætte et endnu stærkere ansøgningsgrundlag – selv når Erlandsens sandsynlige modstand mod sagen på dette tidspunkt tages i betragtning. På den baggrund bliver det særdeles relevant at se sig om efter andre faktorer bag afvisningen end blot den utilstrækkelige bevisbyrde.

Interessant er i denne forbindelse, at Erlandsen var blandt ansøgerne i det første pavebrev, men ikke tog del i klagen over den første ansøgnings negative resultat. I modsætning til Christoffers manglende deltagelse i klagen, er der grund til at tro, at Erlandsens passivitet faktisk skyldes et politisk holdningsskift, der fik ham til at trække sin opbakning. Ansøgningen, som Erlandsen underskrev, må være afsendt i god tid inden pavens svarskrivelse af 25.7.1254. Erlandsen var blevet valgt til ærkebiskop af Lunds domkapitel formentlig i begyndelsen af 1253.⁵⁰ Imidlertid var det ham ikke muligt at tiltræde i embedet før d. 5.april 1254 på grund af de problemer, som valget medførte. Den af Erlandsen støttede ansøgning blev sandsynligvis afsendt ret kort tid efter hans tiltræden.

Striden mellem Erlandsen og Christoffer var ganske vist ikke eksploderet endnu på dette tidlige tidspunkt, men modsætningerne mellem dem har allerede været meget skarpt trukket op.⁵¹ Erlandsen var blevet valgt til ærkesædet under Christoffers aktive modstand, hvilket medførte, at Christoffer tilbagekaldte alle Lundekirkens privilegier.⁵² Forholdet mellem dem har altså været særdeles dårligt. For den nyligt tiltrådte ærkebisp har den længst afdøde Niels trods alt været mere neutral end Erik, til hvem han også havde haft et konfliktladet personligt forhold. Han har formodentlig derfor set ansøgningen om at helgenkåre Niels som et muligt middel til at udsone striden med sin mægtige kongelige modstander og skrev af den grund under på den. På tidspunktet for Århus-biskoppens klage året efter har Erlandsen dog måttet indse, at sådanne overvejelser var realpolitiske luftkasteller. Derfor har han heller ikke ønsket yderligere at støtte en kanonisering, der

50 Niels Skyum-Nielsen: *Kirkekampen i Danmark 1241-1290*, Københavns Universitets Fond til tilvejebringelse af læremidler, i kommission hos Munksgaard, København 1971, s. 58-59.

51 *DBL*: »Erlandsen, Jacob«, s. 231; Lauritz Weibull: *Skånes kyrka. Från älsta tid till Jacob Erlandsens död 1274*, Rosenkilde og Bagger, København 1946, s. 200-201; Skyum-Nielsen: *Kirkekampen ...*, s. 58-62.

52 *DRB*, 2. rk., 1. bd., nr. 119.

var i Christoffers og hans allieredes interesse, snarere tværtimod. Fra dette tidspunkt har det mere været i hans interesse, at sagen strandede. Erlandsens holdningsskift afspejler den bredere konflikt mellem ærkesædet og kongemagten.

Trods denne modstand må man fastholde, at kongen med sin kansler centralt placeret i kommissionen havde et godt udgangspunkt for sin sag. Snarere end at være en direkte medspiller i, at helgenkåringen slog fejl, var Erlandsens modstand imod den derfor et symptom på et vanskeligt politisk klima i Danmark. I dette klima har pavestolen som den afgørende instans formentlig valgt at afvise en kåring af en personlighed, der i forhold til den ene fløj i striden var kontroversiel.

Dette kommer oven i den i sig selv væsentlige faktor, at pavestolen fandt sagen Niels dårligt belyst, hvorfor en afvisning af den har været nem. Som det vil fremgå, deler sagerne Niels og Erik Plovpenning på denne måde i høj grad skæbne, hvad angår årsagerne til, at de strandede.

Hellig Erik

Da kong Valdemar Sejr døde i 1241, overtog hans søn, og medkonge siden 1232, Erik tronen. Hans regeringstid var præget af magtkampe mod koalitioner omkring hans broder Abel, der fra 1232 var hertug af Sønderjylland. Natten mellem d. 9. og 10. august 1250 kulminerede striden, da kong Erik Plovpenning blev myrdet, tilsyneladende på Abels foranledning.

I forbindelse med udarbejdelsen af Danmarks Riges Breve fandt man en hidtil ukendt tekst overleveret i afskrift i Vatikanbiblioteket i Rom. Brevet, som siden blev trykt af C.A. Christensen,⁵³ indeholdt pavestolens svar på en ansøgning fra det danske kongehus om at kanonisere Erik Plovpenning. Man ønskede en undersøgelse først. Helgenkulten omkring Erik Plovpenning efter mordet havde længe været velkendt stof. Man kendte bl.a. til, at kong Christoffer I lod ham genbegrave i Ringsted Kirke i 1258, efter at han oprindeligt var gravlagt i Slesvig.⁵⁴ En mirakelsamling ført ved hans grav i Ringsted var en anden kilde⁵⁵ og beretningerne om hans martyrdød en tredje.⁵⁶ Hidtil havde man imidlertid ikke haft bevis for, at en officiel kanoniseringsansøgning faktisk blev afsendt til Rom, selvom formodningen måske har været fremme.⁵⁷

53 C.A. Christensen: »Drabet ...«, s. 22-23.

54 F.eks. Rydårbogen og Essenbækårbogen år 1258, *Valdemar Sejrs Sønner...*, s. 11.

55 *DHL*, 2. bd., s. 381-403.

56 *Valdemar Sejrs Sønner...*, s. 32-49.

57 Poul Nørlund: »Knud Lavard og Erik Plovpenning i Ringsted kirke«, s. 123-138 i: *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 3. rk., 13. bd., 1923, s. 131.

Dateringen af pavebrevet er problematisk, men har været behandlet af C.A. Christensen.⁵⁸ At det er en svarskrivelse på en henvendelse fra dronning Margrethe (Sambiria),⁵⁹ kan i sig selv kun meget løst indkredse dateringen til tidligst 1252, hvor Christoffer besteg tronen, og hun dermed blev dronning, og til senest 1282, hvor hun døde. Endnu en ansøgning kan godt være afsendt på et tidspunkt efter genbegravelsen, men det fundne pavebrev svarer på en ansøgning, som med sikkerhed er afsendt inden. Man bemærker med C.A. Christensen, at »brevets indhold indiskutabelt [viser], at det har været udstedt inden 1258, eftersom Erik Plovpenning endnu på tidspunktet for brevets udstedelse ligger begravet i domkirken i Slesvig«. ⁶⁰ Christensen har derfor utvivlsomt ret, når han tolker brevets afsenderangivelse Iohannes som en fejllæsning af Innocentius, pave Innocens IV (1243-54). ⁶¹ Mere præcist må brevet derfor tidsfæstes til 1252-54 eftersom Margrethe var blevet dronning, da det udstedtes, og Innocens endnu var pave.

Fra den danske kongemagts side har man altså forsøgt at få Erik officielt kanoniseret. Endvidere har ansøgningen, som pavebrevet er et svar på, været i spil i omtrent samme periode som den første ansøgning angående sagen hellig Niels, der, jf. tidligere, nok må sættes til perioden april - ca. juni 1254, idet den jo nåede Rom inden 25.7. dette år. Ansøgningen i Erik-sagen kan være afsendt lidt senere end dette tidspunkt, men ikke meget senere, da Innocens døde senere dette år; eller den kan være afsendt noget tidligere end ansøgningen i Niels' sag. Særligt betydende er forskellen næppe.

Hvor striden mellem kirken og kongemagten i Danmark kun sporadisk har været sat i forbindelse med den udeblevne kanonisering af Niels, har dette længe været en herskende tradition og en rodfæstet forklaring på, hvorfor Eriks sag strandede. ⁶²

Andre årsager har dog også været fremført som forklaring på, at kanonisering udeblev, eller kulten ikke opnåede den håbede succes. Én

58 C.A. Christensen: »Drabet ...«, s. 21.

59 C.A. Christensen: »Drabet ...«, s. 22.

60 C.A. Christensen: »Drabet ...«, s. 21-23.

61 C.A. Christensen: »Drabet...«, s. 21.

62 F.eks. Nørlund: »Knud Lavard ...«, s. 129; *DHL*, s. 375; Erich Hoffmann: »Heilige Könige des europäischen Nordens«, s. 71-91 i: *Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig*, Heft 71, Jahrgang 1996, s. 89; Herman Kølln: *Der Bericht über den Dänenkönig in den St.-Wenzels-Biographien des 13. und 14. Jahrhunderts*, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Kommissionær: Munksgaard, København 1986, s. 15; C.A. Christensen: »Drabet...«, s. 35; Johan Jørgensen: *Helgenkonger i Middelalderen. Forudsætninger for den danske kultus af Erik Plovpenning*, upubliceret speciale, (ingen årstalsangivelse), s. 12; C.A. Christensen: *Historiske Oversigter til Danmarks Riges Breve*, 1. h., Ejnar Munksgaard, København 1943, s. 16; Gad: »Helgener«, s. 34, 110.

forklaring har været, at Erik ikke kunne konkurrere med den paveligt kanoniserede Knud Lavard, som allerede var skrinlagt i Ringsted Kirke og blev dyrket på egnen.⁶³ Dette argument må imidlertid afvises. Ansøgningen til paven er dateret, inden Erik blev begravet i Ringsted, og en eventuelt manglende gennemslagskraft for Erikskulten i Ringsted kan derfor ikke være årsagen til, at ansøgningen slog fejl. Alene den bevarede mirakelliste, som opregner næsten 50 Erik-mirakler i de første 16 år efter genbegravelsen (1258-74), vidner da også om, at der har været rigelig plads til en Erikskult i Ringsted foruden Lavards.⁶⁴ At Eriks helgenstatus ligefrem skulle kunne få en vis forrang i Ringsted frem for Lavards, da Erik var konge og Lavard blot hertug,⁶⁵ er dog ikke et stærkt argument, idet der er forskel mellem det politiske niveau og det kirkeligt-folkelige kultvæsen. Nørlund har om Erik/Lavard-problematikken fremført, at »det aabenbart [var] en gammel Erfaring, at bortset fra de virkelig store, internationale Helgener, hvis mirakuløse Ævner bevarede usvækket, var det særlig i en Helgens første tid, at hans Helligdomskraft var betydelig. Aarene løb ... og ... denne Sindsbevægelse, som vel især var skyld i, at Miraklerne begyndte at indtræffe [tabte sig]«. ⁶⁶ Dette betoner om ikke andet, at en vis »nyhedens interesse« også i helgenmæssigt øjemed kan have gjort sig gældende og medvirket til fordel for Eriks kult.

På grundlag af det fundne pavebrev må ansatser til en Erikskult desuden antages at have eksisteret allerede inden Eriks Ringsted-tid – mens han endnu var begravet i Slesvig. Især dateringen af pavebrevet til tiden før 1258 underbygger formodningen. Som Kølln bemærker, beretter brevet konkret om to mirakler, der havde fundet sted ved hans grav i Domkirken i Slesvig.⁶⁷ Desuden taler det flere steder om, at mange andre og lignende mirakler havde fundet sted.⁶⁸ En eller anden form af Erikslegende eller ansats hertil må formentlig have eksisteret allerede på dette tidspunkt.⁶⁹ At Erikskulten først begyndte med genbegravelsen i Ringsted i 1258, må herefter afvises. Eksistensen af fem sjællandske Eriksgilder⁷⁰ og mirakellisten fra Ringsted vidner om, at kulten på Ringstedegnen sandsynligvis først opstod overhovedet med

63 Pil Dahlerup: *Dansk Litteratur. Middelalder*, bd. 1: *Religiøs litteratur*, Gyldendal, København 1998, s. 270; *DHL*, s. 375.

64 *DHL*, s. 382-401.

65 Nørlund: »Knud Lavard ...«, s. 130.

66 Nørlund: »Knud Lavard ...«, s. 129-130.

67 Kølln: *Der Bericht über...*, s. 16.

68 C.A. Christensen: »Drabet...«, s. 22-23.

69 Kølln: *Der Bericht über...*, s. 15-16; C.A. Christensen: »Drabet...«, s. 25, 26.

70 Ellen Jørgensen: *Helgendyrkelse i Danmark*, s. 51-52.

genbegravelsen. Allerede forinden har han imidlertid – om end i uvist omfang – været dyrket i Slesvig.

En samtidig beretning fortæller om mirakler i Slesvig domkirke d. 24. september 1252 under holstenernes udplyndring af byen, men uden at nævne, hvilken helgen miraklerne eventuelt skal sættes i forbindelse med.⁷¹ Olrik har benyttet det faktum, at Erik ikke nævnes i denne forbindelse, til at hævde, at han ikke på dette tidspunkt har haft helgenry.⁷² Imidlertid er Olriks tekster skrevet længe før, pavebrevet blev kendt, og netop dette brev stiller sagen i et andet lys. Beretningen om udplyndringen kan ikke bruges til at føre bevis for, at netop disse mirakler nødvendigvis skal sættes i forhold til en Erikskult. Omvendt kan muligheden heller ikke udelukkes. At Erik ikke nævnes specifikt, behøver ikke betyde andet, end at man ikke fandt det nødvendigt, fordi det på dette tidspunkt har været almindelig kendt, hvem der på baggrund af den ret nylige mordsag lå begravet der. Det er i denne sammenhæng værd at bemærke, at beretningen er bevidnet og beseglet af biskoppen i Slesvig, som på nedskrivningstidspunktet meget vel kan have været Eskil.⁷³ Denne var, som vi skal se, involveret i den paveligt bemyndigede undersøgelse af Eriks sag, og han har endvidere haft lokalkirkelig egeninteresse i dens gennemførelse. Når Christoffer allerede længe før genbegravelsen i Ringsted har haft planer om en kanonisering af Erik, er det en nærliggende tanke, at overflytningen af Eriks lig fra det oprindelige gravsted i Slesvig dominikanerklosterkirke til Slesvig domkirke er sket som en promovering af Erik ret kort tid efter Christoffers tronovertagelse. Ansøgningen til paven senere hen må under alle omstændigheder betragtes som en kulmination på Christoffers promovering af Erik. Abel, som af gode grunde næppe har været voldsomt begejstret for en Erikskult, faldt på slagmarken d. 29. juni 1252, og Christoffer ses udstede kongebreve allerede d. 25. juli.⁷⁴ Når Skaftø Jensen ikke finder helgenforestillinger om Erik hos samtidige annalister,⁷⁵ viser det ikke, at en kult ikke har eksisteret, men snarere, at den har haft begrænset udbredelse.

71 *Valdemar Sejrs sønner...*, s. 50-52.

72 *DHL* s. 375; Hans Olrik: »Bidrag til Belysning af Valdemarsønnernes Tidsalder«, s. 611-670 i: *Historisk Tidsskrift*, 6. rk., 6. bd., København 1895-97, s. 648.

73 Eller efterfølgeren Niels, som kan have været involveret i stedet for Eskil, hvis brevet er fra pave Alexander IV's embedstid.

74 *DRB*, 2. rk., 1. bd., nr. 68.

75 Jørgen Skaftø Jensen: »Erik Plovpenningens helgenry – Martyren der mistede kraften«, s. 83-87 i: *Chaos*, nr. 20, 1993, s. 83-84.

En håndgribelig og ret klar indikation af, at en Erikskult med mirakeldyrkelse var aktuel allerede i Slesvigtiden, findes interessant nok i mirakelsamlingen fra Ringsted. I det fjerde af de 50 angivne Ringstedmirakler omtales »Thorsten, en krøbling fra Jylland, som ikke var bleven helbredet af Hellig Erik i Slesvig«, men blev det i Ringsted.⁷⁶ Det interessante her er ikke i første omgang, at helbredelsen lykkedes i Ringsted og ikke i Slesvig. Ringstedskriveren har her åbenlyst ønsket at fremhæve Ringstedkultens styrke og stedets berettigelse som gravsted i stedet for Slesvig. Det interessante er, at det oplyses, at denne Thorsten i det hele taget har opsøgt graven i Slesvig med troen på helbredelse. Det er et vidnesbyrd om, at Erik var aktuel som helgenskikkelse allerede i Slesvigtiden. Indtrykket underbygges endvidere af, at det er nedskrevet i netop Ringsted – afløseren som kultby – og at skriveren her åbenbart har fundet det nødvendigt ligefrem at promovere sin egen by på bekostning af den tidligere.

Niels Hansen mener, at det fra begyndelsen var urealistisk at få Erik helgenkåret, »thi der vilde sikkert aldrig være fundet tilstrækkelige Grunde dertil«.⁷⁷ Denne holdning uddyber han: »Det halve Hundrede Mirakler, der fortælles om ham ... gør ved Læsningen langt fra noget paalideligt Indtryk, saa de vilde sikkert ikke, som allerede antydet, overfor den romerske Undersøgelseskommission have kunnet afgive Grundlag for en Helgenerklæring«.⁷⁸ Dette argument må imidlertid afvises af flere grunde. For det første viser pavebrevet, at der blev ansøgt om Eriks kanonisering allerede inden udfærdigelsen af mirakellisten fra Ringsted, eftersom Erik på tidspunktet for ansøgningen endnu var begravet i Slesvig. Der er derfor ingen sammenhæng mellem Ringstedmiraklerne og ansøgningen i 1250'erne. For det andet begår Niels Hansen den fejl, når han dømmer dem upålidelige, at han beskuer dem ud fra en protestantisk, 20. århundredes synsvinkel i stedet for at indlæse middelalderens katolske religiøsitet i dem. På den tids vilkår findes der intet grundlag for at hævde, at de blev anset for upålidelige. Ringstedmiraklerne er ikke væsensforskellige fra mirakelgenren i øvrigt. De er tværtimod solidt forankret i en genretradition, som dannede grundlag for kanoniseringer og derfor var meget udbredt. Faktisk har Ringstedlisten netop gjort sig store anstrengelser for, at miraklerne fremstår som troværdige, i og med der blev lagt stor vægt på at angive hjemsted, fødested, navne på berørte, tidspunkter, vidnenavne m.v.⁷⁹

⁷⁶ DHL, s. 382.

⁷⁷ Niels Hansen: *Vore Helgener. Livsskildringer af danske og islandske Helgener*, Det Schønbergske Forlag, København 1917, s. 191.

⁷⁸ Niels Hansen: *Vore Helgener*, s. 192.

⁷⁹ Gad: *Helgener*, s. 168.

Tue Gad skriver, at »det er tvivlsomt, om undersøgelsen overhovedet blev foretaget«. ⁸⁰ Argumentet er det samme, som Lundén anfører i sagen om hellig Niels, ⁸¹ og må afvises af de samme elementære grunde. Forskerne har i lang tid, og utvivlsomt korrekt, været enige om, at hovedmotivet bag Christoffers promovning af Eriks hellighed var hans politiske interesse i at stemple Abel som helgenmorder, og dermed også stemple dennes efterkommere, i den verserende magtkamp med Abellinjen. ⁸² Hvad enten magtkampen handlede om at sikre tronen for Christoffer og hans efterkommere ⁸³ eller om ledelsen af hertugdømmet, ⁸⁴ så har dette motiv givet Christoffer en stærk personlig interesse i at få Erik kanoniseret. Dette er årsagen til, at kongehuset i skikkelse af Margrethe, og med Christoffer bag sig, står som ansøger. Under disse omstændigheder er det utænkeligt, at Christoffer ville lade en pavelig opfordring til undersøgelse, som en vej imod kanonisering, glide sig af hænde. Dette bestyrkes, når man ser på, hvem der faktisk var med i den i pavebrevet udnævnte undersøgelseskommission, nemlig biskopperne af Slesvig, Ribe og Viborg. ⁸⁵

Biskoppen af Slesvig kan på dette tidspunkt kun være Eskil af Slesvig (1244-55), ⁸⁶ ligesom Viborgs biskop kun kan være Niels, der tiltrådte i 1251. ⁸⁷ Som vi allerede har set, var begge tillige involveret i den første undersøgelse af sagen om hellig Niels, mens Niels af Viborg også var involveret i den anden. Niels af Viborg var, i det mindste fra 1253, som bekendt kong Christoffers kansler og derudover én af hans tro støtter i striden med Jakob Erlandsen. ⁸⁸ Eskil af Slesvigs forhold til Christoffer er fattigere bevidnet i kilderne, men det må i hvert fald have været

80 Gad: *Helgener*, s. 110.

81 KLN: »Kanonisering«, sp. 217.

82 Kai Hørby: *Status Regni Dacie. Studier i Christofferlinjens ægteskabspolitik 1252-1319*, Den Danske Historiske Forening, København 1977, s. 21, 23; Skyum-Nielsen: *Kirkekampen ...*, s. 135; C.A. Christensen: *Historiske oversigter...*, s. 16; Olrik: »Bidrag til Belysning...«, s. 648; Gad: *Helgener*, s. 110; DBL: »Margrete Sambiria«, »Abel«, »Christoffer I«, »Erik IV Plovpenning«; Kølln: *Der Bericht über...*, s. 14-15; Hoffmann: »Heilige Könige ...«, s. 88-89, DHL s. 374, Nørlund: »Knud Lavard ...«, s. 130, Johan Jørgensen s. 16, Jørgen Skafte Jensen: »Erik Plovpenninglegendens politiske udnyttelse«, s. 1-25 i: *Kirkehistoriske Samlinger* 1969; s. 16, C.A. Christensen: »Drabet...«, s. 35.

83 F.eks. Hørby: *Status...*, s. 23.

84 Jørgen Helstrup: *Kongens Lemmer*, upubliceret speciale, Københavns Universitet 1994, s. 7.

85 C. A. Christensen: »Drabet...«, s. 22.

86 Nissen: *Danske Bisperækker*, s. 61. Nissens bog er skrevet i 1935, dvs. før pavebrevet blev kendt, hvorfor han i sin gennemgang af disse biskopper naturligvis ikke kan nævne noget sådant.

87 Nissen: *Danske Bisperækker*, s. 85.

88 Nissen: *Danske Bisperækker*, s. 85.

nogenlunde godt, eftersom det var ham selv, der juledag 1252 kronede Christoffer i Lunds Domkirke.⁸⁹ Desuden har han formentlig været ansøgningen positivt stemt af lokalkirkelige årsager, eftersom Erik på dette tidspunkt stadig var begravet i Slesvig i hans egen domkirke.

Den sidste af de tre, biskoppen af Ribe, kan på dette tidspunkt ikke være andre end Esger af Ribe (1246-73).⁹⁰ Skyum-Nielsen har påvist, at netop Esger af Ribe var involveret i kong Christoffers kancelli.⁹¹ Esger var desuden blandt kongemagtens trofaste støtter allerede i Erik Plovpenningens tid og senere også i striden med Erlandsen.⁹² I Erik Plovpenningens helgensag har vi med andre ord en undersøgelseskommission, hvor to ud af tre involverede kommer fra ansøgerens eget kancelli, og den tredje har egeninteresse i sagen. Med en undersøgelseskommission, der er således sammensat, er det åbenlyst, at Christoffer har haft et fremragende udgangspunkt for med undersøgelsen at få sammensat og afsendt en stærk og holdbar sagsmappe som resultat til paven. Forskningstraditionen har utvivlsomt ret i, at striden mellem kirke og kongemagt før eller siden har gjort ærkebiskop Jakob Erlandsen til modstander af Eriks sag.⁹³ Personligt havde han også et dårligt forhold til Erik allerede i dennes kongetid.⁹⁴ Trods denne modstand må kongen dog ud fra kommissionens sammensætning have haft rigelige muligheder for at skabe en stærk sag til pavelig bedømmelse.

Det er derfor problematisk, når det påstås, at Eriks sag blev opgivet »under indtryk af den manglende interesse – og på grund af striden mellem kongemagt og kirke«. ⁹⁵ I hvert fald kan årsagen til, at ansøgningen i 1250'erne strandede, ikke karakteriseres således. Hvis det overhovedet har haft nogen betydning, har uoverensstemmelserne mellem Christoffer og Erlandsen snarere givet anledning til, at interessen for Eriks sag styrkedes hos Christoffer, eftersom dens gennemførelse ville være til hans egen fordel. At Christoffer i 1258 genbegravede Erik i Ringsted, bekræfter, at man ikke havde opgivet sagen. Genbegravelsen

89 Nissen: *Danske Bisperækker*, s. 61.

90 Nissen: *Danske Bisperækker*, s. 70-71.

91 Niels Skyum-Nielsen: »Den danske konges kancelli i 1250'erne«, s. 225-245 i: *Festskrift til Astrid Friis på halvfjerdsårsdagen den 1. august 1963*, Rosenkilde og Bagger, København 1963; Skyum-Nielsen: »Kanslere og...«, s. 141ff.

92 Skyum-Nielsen: »Den danske konges kancelli...«, s. 231, 240, 244-45, Nissen: *Danske Bisperækker*, s. 70.

93 Jf. note 62. F.eks. C.A. Christensen: »Drabet...«, s. 35.

94 *DRB*, 1. rk., 7. bd. (1238-49), udgivet af det danske sprog- og litteraturselskab, udarbejdet af Niels Skyum-Nielsen og Herluf Nielsen, C.A. Reitzels Boghandel A/S, København 1990, nr. 235, 262; *DRB*, 2. rk., 1. bd., nr. 5-6, 8-9.

95 Liebgott: *Hellige Mænd og Kvinder*, s. 18.

og den dertil hørende mirakelliste repræsenterer tværtimod en fornyet promovering af Eriks sag. Det er ikke muligt at sige, om dette har givet andre konkrete udslag end Ringstedkultens opståen, såsom f.eks. en fornyet ansøgning til paven. En kanonisation har det i hvert fald ikke givet, og en eventuel ny ansøgning må være strandet i Rom ligesom den tidligere.

Hos Christoffer manglede interessen således ikke. For så vidt angår folkekult eller lokalkirkelig aktivitet, manglede den næppe heller. Kredsen omkring Erlandsen var ikke interesseret i at føre Eriks sag igennem, men ingen herfra var involveret i undersøgelseskommissionen, og magten til helgenkåring lå ikke i ærkebispens hænder. Foruden Erlandsen er pavestolen eneste mulige afsender for en »manglende interesse« i at føre Eriks sag igennem. Dette viser sig at være afvisningens kerne.

Pavebrevet giver kun to muligheder for datering, eftersom det er skrevet i Margrethes dronningetid, fra og med 1252, og inden genbegravelsen i Ringsted i 1258. Som C.A. Christensen korrekt fremhæver (jf. s. 319, note 61), må det sandsynligvis henføres til Innocens IV, da fejllæsningen »Iohannes« for »Alexander« er endnu mere graverende, end hvis der stod »Innocentius« i originalen.⁹⁶ Skulle man alligevel henføre brevet til pave Alexander IV (1254-61), ændrer det ikke ved, at ingen af de internt danske årsager kan have været afgørende for, at Eriks sag gik i stå. Hvis undersøgelseskommissionen således var udnævnt i Alexanders embedsperiode, ville Esger af Ribe og Niels af Viborg stadig være to af de tre involverede. Som biskop af Slesvig ville det enten stadig være Eskil, inden hans død 1.4.1255, eller dennes efterfølger Niels (1255-65). Niels af Slesvig har haft de samme lokalkirkelige interesser som Eskil i at promovere Eriks sag, ligesom også han er kendt for senere at have stået på Christoffers side mod Erlandsen.⁹⁷

Sagerne om Erik Plovpenning og hellig Niels må utvivlsomt ses i forhold til striden mellem kirken og kongemagten i Danmark forstået på den måde, at man ikke behøver være i tvivl om, at Erlandsen med tiden blev stadig større modstander af deres helgenkåring. Imidlertid er der behov for en nyvurdering. Sammensætningen af undersøgelseskommissionerne antyder hverken virkelig neutralitet i sagen eller modstand mod kanoniseringerne – tværtimod. Kirkestriden i sig selv har næppe været den afgørende hindring for, at de to aldrig opnåede kanonisering.

96 C.A. Christensen: »Drabet...«, s. 21 (note 2).

97 Nissen: *Danske Bisperækker*, s. 61.

Pavestolen

Opnåelsen af pavelig kanonisering synes ofte at indeholde to grundlæggende aspekter: et religiøst, hvis tilstedeværelse i en helgenproces er indlysende, men også et politisk aspekt. Pavestolen i 1200-tallet var leder af en kristenkirke, som bl.a. var truet af fremvoksende kætteri, korsfarere, hvis fodfæste i Det Hellige Land var mere end vaklende, og strid med mægtige tyske fyrster såsom Hohenstaufen-slægten.⁹⁸ Disse forhold afspejlede sig i kanoniseringspolitikken.

Både gejstlige og fyrstelige, som blev kanoniseret i det 13. århundrede, kan i vid udstrækning associeres med kampen mod kætteri og forskellige former for alliance med pavestolen.⁹⁹ Hverken hellig Niels eller Erik Plovpenning passede videre godt ind i dette mønster. Ganske vist havde pavestolen interesse i at opnå et godt forhold til den danske kongemagt, men dette skulle helst ikke medføre, at man underminerede kirkens ret og stilling eller forholdet til den danske kirke. Erik Plovpenning havde som konge i sidste halvdel af 1240'erne under pavelig opmærksomhed ligget i vedvarende strid med dele af den danske kirke. Under Christoffer I blev striden mellem kongemagten og dele af den internt splittede danske kirke om noget forværret. Erikskulten lod den afdøde konge angre sine synder umiddelbart inden sin død, hvilket blev et afgørende fikspunkt og en begrundelse for hans helgenstatus¹⁰⁰. Dette har sikkert passet den kongevenlige del af den danske gejstlighed, men ikke kredsen omkring Erlandsen, for hvem sagen blev et led i striden med kongemagten.

Anskuet således har Erikskulten balanceret på kanten mellem det kristne martyrium's hellighed og accept af politiske angreb på kirken i Eriks førte politik – i de allermest fjendtlige øjne måske endog en mulig kætteri-form: »[M]any were viewed as saints ..., but as heretics by their opponents«. ¹⁰¹ Både hellig Niels og Erik Plovpenning måtte stå som repræsentanter for en sådan tvetydigt vurderet kongemagt. Som konge med korsfarerambitioner viste Erik i 1240'erne viljen til kampen mod hedenskab, og han opnåede gentagne gange korstogsprivilegier hos Innocens IV.¹⁰² På den anden side kan det dårligt have undgået pavens opmærksomhed, at der i praksis kun kom meget lidt ud af disse

98 Michael Goodich: »The Politics of canonization in the thirteenth century: lay and Mendicant saints«, s. 169-187 i: Stephen Wilson (ed.): *Saints and Their Cults*, Cambridge University Press 1983, s. 169.

99 Goodich: »The Politics ...«, s. 182, Vauchez: *Sainthood ...*, s. 112.

100 Gad: *Legenden...* s. 168, Skaftø Jensen: »Erik Plovpenning's helgenry...«, s. 84.

101 Goodich: »The Politics ...«, s. 176.

102 F.eks. *DRB*, 1. rk., 7. bd., nr. 170, 265.

korstogsplaner. Forholdet mellem Innocens og Erik Plovpenning er analyseret af Hans Olrik, som mener, at Innocens i begyndelsen var Erik velvilligt stemt, men at stemningen af flere årsager efterhånden vendte, og at Innocens til sidst må have været »meget bittert stemt« mod Erik.¹⁰³ Herimod har Skyum-Nielsen med rette indvendt, at man bør udvise »tilbageholdenhed med at pejle pavens personlige følelser i den danske kirkekamp«. ¹⁰⁴ Problemfrit har forholdet mellem dem nok langt fra været, men kernen i, at sagerne om Erik og Niels strandede, synes at dreje sig mere om politik og undersøgelsesprocesser end om følelser. Mod slutningen af Eriks kongetid var de politiske relationer mellem Innocens og Erik så anstrengte, at Innocens 18.5.1250 ligefrem truede Erik med bandlysning.¹⁰⁵

Under disse omstændigheder udtrykker det en vis dristighed i det danske kongehus at ansøge selvsamme pave, der havde dugfriske erfaringer fra de langvarige magtkampe med de tyske kejsere, om at helgenkåre netop Erik. Dette antydes også af den kendsgerning, at det var dronningen, Margrethe, og ikke Christoffer selv, der stod som ansøger. Det er muligt, at Christoffer har ment, det kunne øge mulighederne for et succesrigt udfald i Eriks sag, hvis han selv lagde en vis formel distance. Kirkestriden i Danmark fortsatte nemlig under Christoffer, og ligesom Erik havde han politiske uoverensstemmelser med pave Innocens. 17.8.1253 skrev Innocens således til Christoffer og anklagede ham for at »forulempe« både Gud og kirken ved sin strid med ærkesædet i Lund.¹⁰⁶ Alvoren heri understreges af, at en kladde af dette brev også er bevaret og udtrykkeligt viser, at paven havde skærpet formuleringerne over for Christoffer i den afsendte version.¹⁰⁷

»[T]he immediate aims behind papally confirmed sainthood were specific, and limited by the political interests of Rome«, ¹⁰⁸ hedder det hos Goodich. Udelukkende at associere pavelige helgenkåringer med Roms politiske interesser ville være en uholdbar nedvurdering af de religiøse aspekter. Det vil imidlertid i mange kanoniseringssager være vanskeligt at adskille de religiøse aspekter afgørende fra de politiske. Pavestolens uoverensstemmelser med den danske konge betyder ikke,

103 Olrik: »Bidrag til Belysning...«, s. 611-48, 643.

104 Skyum-Nielsen: *Kirkekampen...* s. 33.

105 *DRB*, 2. rk., 1. bd., nr. 8. Se også *DRB*, 2. rk., 1. bd., nr. 9.

106 *DRB*, 2. rk., 1. bd., nr. 119.

107 Skyum-Nielsen: *Kirkekampen...*, s. 61, Niels Skyum-Nielsen: »Studier og tekster til kirkekampen i Danmark 1241-1290«, s. 1-91 i: *Scandia*, bd. 28, 1962, s. 45, 47-48.

108 Goodich: »The Politics ...«, s. 183.

at der var taget entydigt parti til fordel for den danske kirke. Men det, som lå pavestolen mest på sinde, var næppe at kanonisere Niels eller Erik, slet ikke i en tid, hvor de stod som repræsentanter for en kongemagt, der lå i strid med den lokale kirke – en strid, som også Rom blev berørt af. Kanoniseringer fungerede bl.a. som en vigtig modvægt mod kætteritruslen og som redskab i magtkampe med verdslige fyrster. Politikken på dette område skulle forsvare kirken og pavestolen mod indre og ydre trusler. Helgenkåringer af Niels og Erik ville formentlig kunne opfattes som et brud hermed. Det danske kongehus har sikkert konstant haft forbindelser i Rom; men disse er måske i en tid med dansk kirkestrid blevet noget mere anstrengte og dobbelttydige, så meget at det gav udslag i negativ retning.

Erik kunne nok associeres med martyrium, kampen mod hedenskab og en dansk kongemagt som mulig allieret med pavestolen, f.eks. mod tyske fyrster. Samtidig kunne han dog forbindes med forhold i tiden, som var problematiske for pavestolen og blev bedømt som en mulig trussel mod kirken. Striden mellem Erlandsen og Christoffer, som paven kendte til,¹⁰⁹ bidrog ikke til at nedbryde denne tvetydighed i Eriks kult. Trods Eriks korsfarerambitioner og alliancepotentiale for pavestolen passer han langt fra entydigt ind i 1200-tallets mønster for helgenkåringer. På nogle punkter falder han tværtimod helt ved siden af. Kanoniseringsansøgninger fra den tyske kejserslægt havde ringere muligheder for succes end ansøgninger fra fyrsteslægter, hvis forhold til pavestolen var bedre,¹¹⁰ og en lignende mekanisme synes at gøre sig gældende i forhold til de danske sager.

Striden mellem kongemagten og kirken i Danmark skabte et forhold til pavestolen præget af modsat rettede interesser. I dette klima kunne pavestolen vanskeligt helgenkåre personer, som var stærkt kontroversielle for den ene af parterne. Kontroversielle var netop hellig Niels og især Erik for kredsen omkring den danske ærkebiskop. Pavestolen, der ønskede at overholde og opretholde kirkeretten, men samtidig ønskede et godt forhold til det danske kongehus, kunne kun opnå begge dele ved i nogen grad at søge en forligspolitik, der undlod at brænde broer ved at tage stilling og parti overilet. En grundregel heri måtte være ikke at helgenkåre personer, hvis kanonisering kunne virke som et slag i ansigtet på deres lokale modpart.

At Erik også i sig selv muligvis stod for pavestolen som en noget problematisk helgenskikkelse, hjalp bestemt ikke tingene fremad.

109 DRB, 2. rk., 1.bd., nr. 118-119; Skyum-Nielsen: *Kirkekampen ...*, s.59-60.

110 Goodich: »The Politics ...«, s. 171.

Mulighederne for succes syntes derfor allerede i udgangspunktet ganske dårlige. At det af undersøgerne indsendte materiale endvidere blev skønnet mangelfuldt, har sikkert endeligt besejlet sagerne skæbne. Muligvis ligger ingen enkelt årsag alene til grund for afvisningerne i Rom; bag disse ligger nok snarere et kompleks af flere årsager og bevæggrunde. Fælles og karakteristisk for disse er imidlertid, at de netop hører hjemme i Rom – ikke i Danmark. Et behov for politisk balancegang står som en overordnet faktor, selvom det ikke nødvendigvis var den eneste, som havde indflydelse på pavens beslutning. Når man betragter Rom i forbindelse med disse sager, er man i hvert fald nødt til at gå videre end blot konstatere mangelfuldhed i det indsendte materiale.

Hellig Margrethe

Der er i det foregående blevet argumenteret for, at pavestolen snarere end interne, danske forhold må regnes som årsag til, at 1250'erne ikke resulterede i danske helgenkåringer. Sagen om den sjællandske lokalhelgen Margrethe bryder ikke med dette mønster, men perspektiveres af det. Nøjagtig som med hellig Niels stammede hendes helgenry egentlig fra sidste halvdel af 1100-tallet, og man kender kun ganske få biografiske oplysninger om hende. Man kender til gengæld to pavebreve, som vidner om et forsøg på at få hende helgenkåret.¹¹¹ Disse er imidlertid udaterede, og såvel Ellen Jørgensen¹¹² som Tue Gad¹¹³ slår fast, at det ikke vides, hvornår man iværksatte dette forsøg på kanonisering. Damsholt har dog gennem en sammenligning¹¹⁴ med skrivelsen fra Erik Plovpennings sag søgt at datere brevene til omtrent samme tid, dvs. ca. 1254.¹¹⁵

Interessant er, at ærkebiskoppen stod som ansøger¹¹⁶. Såfremt Damsholts datering er korrekt, var det Jakob Erlandsen. Bevæggrundene for, at Margrethes sag strandede i Rom synes grundlæggende at overlappende med sagerne Niels og Erik. Ligesom kongehusets helgenansøgninger blev også Margrethes sag ofret af en pavestol, der undlod kontroversielle helgenkåringer i en politisk balancegang i forhold til den danske

111 *Bullarium Danicum. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1198-1316*, udgivet af Alfred Krarup, i kommission hos G.E.C. Gad, København 1932, nr. 1042-1043.

112 *DBL*, »Margrete«, s. 418.

113 *KLNM*, »Margrethe«, sp. 352.

114 *Bullarium Danicum*, nr. 1043; C.A.Christensen: »Drabet...«, s. 23.

115 Damsholt: *Kvindebilledet...*, s. 210-212.

116 *Bullarium Danicum*, nr. 1042.

kirke/konge-strid. Var sagerne Niels og Erik kontroversielle for den danske kirke, kan sagen Margrethe tilsvarende have været det for det danske kongehus i og med, at dens eventuelle succes ville være en støtte til Erlandsen.

At se disse tre helgensager fra 1250'erne som led i en intern dansk »strid på helgener«, ¹¹⁷ er en tolkning, der, om end med mindre eftertryk, tidligere har været fremsat ¹¹⁸. Med den her foreliggende undersøgelse synes tolkningens rigtighed bestyrket. Stammer Margrethes sag fra 1250'erne, kan den have været ærkebispens modsvar til kong Christoffers forsøg på at styrke sin position gennem kanoniseringer. Biskop Peder Bang af Roskilde, under hvis stift Margrethe hørte, har formentligt været Erlandsens støtte i denne sag; de har haft fælles interesser i den, ligesom Peder Bang er kendt for at være på Erlandsens side i striden med kongemagten. ¹¹⁹ »Man regnede helgendyrkelse som et vigtigt middel i dansk politik ...«, ¹²⁰ hedder det hos Nanna Damsholt, men sagerne her viser, at det var et middel, som man på dette tidspunkt ikke selv var fuldt herre over. Dette ser man, når pavestolen afgør, at sagerne strander i Rom.

Såfremt dateringen af brevene fra paven i sagen hellig Margrethe er korrekt, ser det ud til, at også hendes sag – som ikke har stået centralt i denne undersøgelse – strander på netop de selvsamme mekanismer, som kostede Niels og Erik deres kanonisering. I så fald deler disse tre lokale helgener ikke blot skæbne som dele af en verserende »strid på helgener«, ¹²¹ men i høj grad gennem fælles årsager til deres udeblevne helgenkåring. Sagen Margrethe og sagerne Niels og Erik belyser hinanden gennem både motivationerne bag ansøgningerne og årsagerne til, at disse ikke blev kronet med held.

Konklusion

Det var langt fra et særsyn i middelalderen, at helgenpromoveringer ikke resulterede i en kanonisering. Med det pavelige monopol kan det endog synes, at kanoniseringen snarere var undtagelsen end reglen. På mange måder var helgenstatus først og fremmest lokalt baseret – knyt-

¹¹⁷ Skaftø Jensen: »Erik Plovpenningens helgenry...«, s. 86.

¹¹⁸ Damsholt: *Kvindebilledet...* s. 211-212, Skaftø Jensen: »Erik Plovpenningens helgenry...«, s. 85-86.

¹¹⁹ Damsholt: *Kvindebilledet...* s. 211, Nissen: *Danske Bisperækker*, s. 37, Skyum-Nielsen: *Kirkekampen ...*, s. 136.

¹²⁰ Damsholt: *Kvindebilledet...* s. 212.

¹²¹ Skaftø Jensen: »Erik Plovpenningens helgenry...«, s. 86.

tet til f.eks. geografiske lokaliteter eller bestemte grupper. Det var de færreste helgener, som vandt virkelig universel udbredelse inden for kristenheden.¹²² I dette perspektiv synes det klart, at der ikke nødvendigvis skulle meget andet til, for at en helgenansøgning blev bremsset, end forskellige ugunstige betingelser på det tidspunkt, hvor ansøgningen blev indgivet.

Den hidtidige forskning har ofte fokuseret på interne, danske årsager til, at sagerne hellig Niels og Erik Plovpenning ikke bar frugt. Denne undersøgelse har søgt at slå fast, at ingen af disse kan anses for afgørende. Følgelig må man opvurdere pavestolens betydning som stopklods. Man må i denne sammenhæng også huske på, at der er tale om en tid – efter 1234 – med paveligt kanoniseringsmonopol, hvor den lokale danske kirke ingen kirkeretlig magt havde, hvad helgenkåringer angår.

En væsentlig risiko ved at fastholde interne, danske årsager som det centrale er netop en potentiel nedvurdering af Roms monopolstatus efter 1234, hvilket vil være problematisk. En omvurdering af sagerne Niels og Erik Plovpenning er altså nødvendig, da ansvaret for afvisningen reelt kun kan lægges hos paven i Rom, som jo trods alt *kunne* have valgt en anden linje, der førte til, at kanoniseringerne fandt sted.

Når paven tiltog sig monopol på kanoniseringer, var det ikke alene for at vinde kontrol, men også for at begrænse helgenantallet – dels for ikke at udvande helgenbegrebet, dels ved at udelukke folk, som skønnedes uværdige eller usikre.¹²³ Der spores altså en generelt strammere kurs i kanoniseringssager i takt med, at monopolet samlede sig i Rom, og undersøgelsesprocesserne formaliseredes.¹²⁴ I denne strammere kurs indgik også, at man ofte lod helgensager falde, hvis deres udbredelse var for lille eller for lokal.¹²⁵ Netop dette kan – tillige med kirke/konge-striden – være et felt, hvor interne danske forhold fik en vis betydning gennem pavens reaktion på dem. Det sidstnævnte må imidlertid understreges. Tidligere kunne sådanne sager bedre tænkes at bære igennem.

Det synes at være en medvirkende faktor, at sagerne blev ofret for at lette en pavelig balancegang. Striden mellem kirken og kongemagten i Danmark havde betydning i forhold til Niels og Erik på den måde,

122 Pierre Delooz: »Towards a sociological study of canonized sainthood in the Catholic Church«, s. 189-216 i: Stephen Wilson (ed.): *Saints and Their Cults*, Cambridge University Press 1983, s. 194.

123 Gad: *Helgener*, s. 32, Vauchez: *Sainthood ...*, s. 68.

124 F.eks. Liebgott: *Hellige Mænd og Kvinder*, s. 15.

125 Vauchez: *Sainthood ...*, s. 69-70.

at den foranledigede, at det blev politisk vanskeligt for pavestolen at imødekomme ansøgningerne. Dette ændrer dog ikke ved, at pavestolen selv var det afgørende led i, at helgensagerne strandede. Det er vigtigt at fastholde dette: Kirkestriden var ikke så betydende, at den kunne hindre påbegyndelsen af en Erikskult. Ej heller kunne den hindre, at ansøgninger i begge sager nåede Rom. Den har kun haft indirekte betydning. Interne danske forhold var kun betydningsfulde i den udstrækning, de påvirkede pavestolens politiske manøvretyghed i sagerne og eventuelle vilje til kanonisering.

At interne danske årsager som kirke/konge-striden ikke har været afgørende for, at helgensagerne strandede, afspejles også i sammensætningen af undersøgelseskommissionerne i begge sager. Pavebrevet fra 1255 i sagen Niels indikerer, at det indsendte materiale ikke har været anset for fyldestgørende. Det er ret sandsynligt, at en lignende begrundelse fra pavens side også har været benyttet i afvisningen af Eriks sag. Kunne det indsendte materiale med nogen ret dømmes utilstrækkeligt, kunne paven med større sindsro – for så vidt angår den kirkelige side af sagen – afvise disse uhensigtsmæssige sager. I virkeligheden var denne utilstrækkelighed dog måske en sekundær årsag, der blev vægtet højt for at dække over andre hensyn. Det er meget muligt, at underbygningsmaterialet i sagerne Niels og Erik var af en karakter, så paven med føje kunne afvise dem som utilstrækkeligt belyste. På den anden side har sagerne ikke nødvendigvis været afgørende ringere belyst end mange andre lignende helgensager. Ser man på undersøgelseskommissionerne, var de i al væsentlighed sammensat af folk, der må have været positivt indstillet over for sagerne, folk i kredsen omkring kongen. Denne selv var en positiv drivkraft og ansøger i begge sager. Ærkebiskoppen og de dele af kirken, som lå i strid med kongen, indgik ikke i disse undersøgelseskommissioner. På trods af kirkestriden har kommissionerne derfor haft fine muligheder for at sammensætte et velunderbygget ansøgningsgrundlag til pavelig bedømmelse.

Blev sagerne bedømt som utilstrækkeligt underbygget, skyldtes det således næppe hverken kirke/konge-striden eller et usædvanligt tyndt arbejde fra undersøgelseskommissionernes side. Årsagerne til afvisningerne skal findes i Rom; mangler i grundlaget var blot en medvirkende årsag. Det er derfor en forsimpning, hvis man alene henfører pavens betydning til, at han bedømte sagerne som »utilstrækkeligt belyste«. Sagerne Niels og Erik må ses i sammenhæng med det bredere politiske spil i Rom på dette tidspunkt. Kanonisering blev et kirkepolitisk redskab.¹²⁶

126 Gad: *Helgener*, s. 33.

Sagerne passede dårligt med tidens kanoniseringspolitik, der forsvarede kirken mod indre og ydre trusler og belønnede verdslige fyrsters alliancer med pavestolen som en modvægt mod de fyrster, som paven lå i strid med. Egentlig kunne det danske kongehus være pavestolen en mulig allieret, f.eks. imod eventuelle nye stridigheder med tyske storfyrster. Men pavestolens politiske stillingtagen til sagerne blev også påvirket af den danske kirke/konge-strid. Denne fik det danske kongehus til at fremstå for paven som endnu en potentiel trussel mod kirken og dermed mod pavestolen. Især Erik blev en noget problematisk helgenskikkelse. Ved at undlade disse to kontroversielle helgenkåring kunne man undgå at svække kirken og kirkeretten ved at give efter for verdslige fyrsters politiske pres og indflydelse, men bevare et rimeligt forhold til det danske kongehus. Pavestolens interesse var, at striden i Danmark blev bilagt. Kåring af helgenkandidater, som var dybt kontroversielle for den ene part i striden, var derfor ikke vejen frem, men udeladelse af kåring var på den anden side et behersket og diplomatisk signal.

Den danske kirke/konge-strid medførte ikke i sig selv, at helgensagerne strandede, men den påvirkede den måde, hvorpå pavestolen reagerede på ansøgningerne. Med denne vinkling af sagsbehandlingen i Rom magtede hverken kirken eller kongemagten på dette tidspunkt at føre en helgenpromovering igennem til helgenkåring. Vanskeligheden blev endnu større, fordi kravene før en kanonisering generelt blev skærpet, efter at pavestolen havde indført monopol på afgørelsen. Det politiske og det religiøse hænger således her snævert sammen. Der var dog ikke tale om, at politiske hensyn afløste et religiøst indhold i helgensagerne, men de to elementer var så tæt sammenknyttede, at de næppe for alvor lader sig adskille.

Man kan altså opsummere en række årsager, der kan have spillet ind i pavens afvisning af sagerne Niels og Erik. Som Vauchez har påvist, var der i det hele taget en voldsom skævvridning i 1200-tallets kanoniseringer: Næsten tre fjerdedele af samtlige helgenkåring var i Italien, Frankrig og England – de tyske lande, Skandinavien og Østeuropa stod tilsammen kun for omkring en fjerdedel og Skandinavien alene for under en tyvendedel.¹²⁷ Således kan de danske helgenmuligheder allerede i udgangspunktet have været ringere stillet end sager fra de dominerende lande. Mulighederne blev yderligere forværret af, at helgensagerne passede dårligt med den aktuelle kanoniseringspolitik. De forværredes endvidere af, at pavestolen antagelig lagde stor vægt på

127 Vauchez: *Sainthood ...*, s. 270-274.

den politiske balancegang mellem de interesserede parter. Har paven oven i alt dette kunnet finde rimeligt grundlag for at bedømme sagerne som utilstrækkeligt underbyggede og for lokale, har de været ganske lette at afvise uden at røbe de vigtigste årsager udadtil.

Fælles for alt dette er, at årsagerne, til at sagerne strandede, skal findes i Rom og ikke i Danmark. Det må afvises, at de interne danske årsager i sig selv var afgørende. De har kun haft betydning i den udstrækning, de påvirkede pavens vilje og manøvredygtighed i forhold til en kanonisering. Endelig kan man konkludere, at utilstrækkeligheds-elementet ikke kan stå alene som bevæggrund for afvisningen.

Meget overordnet må man bemærke, at undersøgelsesprocesserne under det pavelige monopol efterhånden blev meget langvarige og omfattende og stadig oftere endte med negativt resultat. Når kanoniseringerne udeblev i Danmark efter 1234, er en del af forklaringen måske ganske enkelt, at det blev for vanskeligt og for dyrt.¹²⁸

SUMMARY

Holiness and Power Game:

The Trouble with Canonization in Denmark after 1234

After Gregor IX in 1234 decreed that granting sainthood was a papal prerogative, no one was canonized in Denmark. Some attempts at promotion were made, though. Niels, a late 12th century Dane of royal blood, and the Danish King Eric IV (Plovpenning) (murdered 1250) are prominent examples. In both cases, applications were sent to Rome in the 1250s. Regarding a Danish woman, Margaret, sources are scarcer, but an application has been dated to the same decade. Various circumstances indicate that the archbishop, Jacob Erlandsen, and the king, Christopher I, whose broader political interests clashed in that period, tried to strengthen their respective positions through the canonization of someone whose sainthood would lend support to their cause. This article investigates the cases of Eric and Niels, the King's preferred candidates.

A number of internal Danish reasons have been given as to why Niels and Eric were never canonized. Allegedly, the conflict between church and royal power in Denmark prevented their cults from succeeding, thus preparing the way for papal canonization. This tradition has been especially strong in the case of Eric under whose reign (1241-50) the conflict broke out. However, neither this nor other internal Danish causes convincingly explains the absence of canonization. The conflict between church and royal power in Denmark had only indirect consequences in this matter, and only in so far as it narrowed the political latitude of the Pope.

The Pope needed to balance the rights and freedom of the church against maintaining good relations with the Danish king. In order to realize the first

¹²⁸ Gad: *Helgener*, s. 33.

goal it was important for him not to alienate the archbishop. Because of their relationship with the royal power, Erlandsen and his supporters within the clergy were strongly against sainthood for Niels and Eric. Not only were they Christopher's kin, Eric in particular was also politically ambiguous as a prospective saint because of his own relationship with the church when he was alive.

Apart from religious aspects, canonization was of course a political tool for the internal and external defence of the church and for rewarding the Pope's allies. Indeed, Danish royal power, as formerly embodied in the late Eric IV – and now in Christopher I – was not only, by its conflict with the Danish church, a potential threat. It was also a potential political ally against powerful German princes and as a supporter of crusades. Therefore, in regard to politics, the decision of the Pope was far from predetermined, but left to his discretion. However, in the face of what looks like a dilemma, the default solution of abstaining from canonization may have been a convenient way out.

Various arguments and tendencies unrelated to politics facilitated this outcome. Very likely, the Holy See found that sainthood status for Niels and Eric was not adequately substantiated by testified divine portents. Furthermore, canonizations in the 13th century were not evenly distributed; some parts of Europe were favoured, to Scandinavia's disadvantage. In addition to this, the monopoly of the Pope created a bottleneck situation that in general made it more difficult to achieve canonization.

These causes may have been secondary compared with the Holy See's specific interests and points of view, but would still serve the purpose of damage control as King Christopher realized that the Pope did not decide in his favour. On the same note, the religious and contextual aspects meant that consideration of the cases of Niels and Eric could drag on and on, allowing time to dampen the humiliation.

On balance, the reasons why Niels and Eric were never canonized must be found in Rome, not in Denmark.